

74. Налимов, Василий Васильевич *Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков*, Москва: «Наука», 1974.
75. Налимов, Василий Васильевич *Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков*, Москва: «Наука», 1979.

Ришард СТЕФАНСЬКИЙ

□ 2006

МОДЕЛЬ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ФРАНЦУЗЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

Винятковість філософії Просвітництва полягає не в тому, що її корифеї створювали нові оригінальні поняття, парадигми чи системи, але в тому, що вперше в історії людства філософія вже без підтримки релігії, а навіть всупереч їй, опираючись на механістичну модель світу, відважилася пропагувати нову місію людини як у видовому, так і в індивідуальному вимірі⁶.

Філософи Просвітництва свідомо і відкрито, не раз наражаючись на переслідування, протиставлялися старим порядкам і проголошували своє нове бачення людини і світу, новий світогляд⁷. Їхні плани охоплювали також програмування майбутнього розвитку цивілізації, який мав бути зв'язаним з ідеєю нескінченного прогресу людства. Однак цей прогрес стане можливим тільки тоді, коли людство відмовиться від міфів і забобнів та піде шляхом науки, що базується на емпіризмі та раціоналізмі.

Згідно з концепцією А. Верцінського, стосунок людини до самої себе, інших людей та всіх інших істот зв'язаний з **прийнятою нею загальною моделлю світу**. Тож з цієї точки зору онтологічні проблеми набувають фундаментального значення. Звичайно, наші філософи зрозуміли важливість цієї проблеми.

Серед поглядів представників французького Просвітництва поза очевидними індивідуальними різницями, ми можемо виділити дві орієнтації: деїзм та атеїзм. Без сумніву, дійстом був Монтеск'є, можливо, що дієстами були також Вольтер та Гельвецій. Для них Бог є Прарозумом, що організує у просторі вічну матерію наданими і незмінними (навіть Ним самим) законами. З цих законів має впливати весь порядок всесвіту, його різноманітність (яка є ефектом руху) та феномен життя: якщо існує організований світ, який так часто порівнюють у XVIII столітті з великим годинником, то мусить існувати і його творець – «Великий Годинникар».

⁶ Цю зміну зауважив і повно описав А. Верцінський у своїй монографії «Magia i religia. Szkice z antropologii religii».

⁷ На думку А. Верцінського, світогляд – це індивідуально створена, але суспільно поширена загальна модель світу, у якій визначено позицію людини і сенс її дій. Світогляд представляє загальні знання про світ і способи їх отримання, а також загальні цілі людських прагнень, вибір можливих методів і засобів, потрібних для реалізації цих цілей, тобто загальну стратегію поведінки людей. Див.: Wierciński A., *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*, Kraków 1994, s. 88.

З іншого ствердження виходили атеїсти Дідро, Кондорсе, де Сад чи Ламетрі. Вони відкидали погляд, що світ повинен був мати початок та стверджували, що рівноправним поглядом є також той, що світ існував завжди. В такому випадку він є і результатом, і причиною, а функція вигаданого, на їх думку, творця, Бога перестає вже бути необхідною. Але через це сама матерія набуває майже трансцендентного характеру. Це з неї самої має випливати не тільки явище руху, але також її упорядкованість. Нескінченна кількість сліпих комбінацій її найдрібніших частин (які називаються атомами або елементами) в нескінченному часі і просторі спричинила таку величезну різноманітність буття на світі.

Хоча на перший погляд здається, що онтологічні позиції атеїстів і дійств сильно відрізняються, то глибший аналіз переконує, що ці відмінності не такі вже фундаментальні. Треба поставити собі питання, які результати дає для світу і для людини, прийняття тези дійств: «Бог створив світ, надаючи закони матерії, і „вмив руки”», а які – тези атеїстів: «Світ є самовистачальним, ніхто його не мусив створювати, тому що в ньому є всі елементи, необхідні для його існування»? Однакові. Звичайно, дійсти могли відчувати захоплення, повагу до Бога, але якщо б вони її не мали, то це і так нічого би не змінило. Так само атеїсти можуть відноситися з великим пієтетом до природи як світу з усіма його оживленими і неживленими сутностями, але, якби вони цього не робили, світ і так функціонував би незмінно. Інакше кажучи, визнання Бога, відповідального тільки за акт створення, несе за собою те саме, що і ствердження, що Бог не існує, тому що все, що відбувається у світі узалежене тільки від заселяючих його сутностей і незмінних законів, які ним правлять.

Тож і для одних і для других найважливішою онтологічною цінністю був, звичайно ж, світ із цілою ієрархією сутностей, вершину якої становить людина. Їх виникнення мало еволюційний характер, отже можна припустити, що людина як укоронування акту творіння повинна була з'явитися наприкінці цього процесу. Звичайно, вживаючи термін Дідро, ця «ферментація» триває і зараз, і тільки якась космічна катастрофа могла б її припинити.

Безпосередній зв'язок людини з тваринним світом, згідно з думкою наших філософів, є безперечним. Тому Гельвецій називав людську істоту розумною твариною або мавпою, яка вміє сміятися. А Дідро вважав, що мавпа – це ланка, що поєднує людину із світом фауни. Він також вважав, що завдяки гармонії чуттів, людина є більш всесторонньою, а тому – досконалішою за інші види.

Ламетрі стверджував, що людина, як і всі живі організми, є машиною, тому що так само, як і машина, людина узалежена в своїх діях від матеріальних стимулів, які вона перед тим отримала. Дідро, хоч багато разів не погоджувався із порівнянням людини з машиною, сам робить те ж, можливо, навіть з більшим запалом, ніж придворний лікар Фридріха II, а саме – не бачить істотної різниці між людиною («живим і вразливим годинником») та машиною («годинником з міді чи золота»).

*

Серед згаданих філософів тільки Монтеस्क'є був переконаний щодо двох категорично відмінних елементів, які становлять сутність людської істоти: йдеться про нематеріальну душу і матеріальне тіло. Душа повинна оживляти тіло (надавати йому рух) і відповідати за самоідентифікацію людини.

Хоча Вольтер, так само як і Монтеस्क'є, був прихильником дійсного світогляду, він не погоджувався з цією концепцією людини. На думку Вольтера, всім земним істотам властива субстанціональна єдність. Але це не стає перешкодою в його вірі у творчу роль Бога, тому що, якщо Він всемогутній, то чому ж не міг би наділити матерію думкою та свідомістю?

Якщо для дійста переконання про субстанційну однорідність людини не становив світоглядної перешкоди, то для атеїстів цей же погляд став основною опорою. Керуючись логікою, вони доводили, що контактування, тим більше взаємний вплив двох різ-

них сутностей, якими є смертельне, подільне і матеріальне тіло і безсмертна, неподільна і нематеріальна (і в зв'язку з цим не існуюча в просторі) душа неможливі.

Всі стани і відчуття людини мають фізичний характер, а розмноження сутностей (чим займаються теологи) це непотрібна, і навіть шкідлива процедура, так як відволікає людей від бажання пізнавати функціонування людського механізму, відносячи усе невідоме на долю чуттєво непізнаваної душі або Бога.

Ламетрі як філософ, але перш за все як анатом і лікар, без будь якого сумніву стверджував, що чинником, який створює інтелектуальну прірву між людиною та іншими видами, є **мозок**. В порівнянні з мізками інших видів, людський є найбільшим та має найбільшу кількість звивин, і тому він, як найважливіша «пружина», може найбільш оптимально контролювати працю усього організму, а додатковим його плюсом є те, що його «м'язи» можуть думати. З цим поглядом без застережень погоджувалось також і Дідро.

*

Якщо ідеться про **пізнавальні функції людини**, французькі філософи, слідом за Джоном Локком, стверджували, що людина – це «табула rasa»⁸. Людина не має ніяких вроджених знань: в ній не має ані найважливішої з ідей – ідеї Бога, ані жодного іншого поняття. Але це неправда, що новонароджена дитина нічим не володіє. Вона має розум та відчуття, завдяки яким буде отримувати протягом життя матеріал для мисленневих операцій, щоб могли кінцем кінцем створювати певні поняття.

З такими аргументами погоджувалися усі без винятку наші філософи. Монтеск'є твердо притримувалася думки, що пізнання не полягає ні у просвітленні (ілюмінації), ні у спогадах якихось божественних знань, прихованих в нас, а є дуже складним, процесом, що потребує стійкості і концентрації та допомагає в чуттєвому здобуванні якнайбільшої кількості фактів, щоб за допомогою свого розуму могли їх систематизувати і узагальнити. Те саме стверджував де Сад, котрий вважав, що правда поза чуттєвими враженнями не існує. Вольтер додавав до цього, що навіть відчуття не дають нам правдивої картини реальності, поки ми не навчимося її правильно сприймати. Дідро в процесі пізнання виділяв три елементи: сприйняття (емпірію), рефлексію (зв'язування фактів) і досвід (перевірку результатів попередньої дії). Три етапи пізнання виділяв також Кондорсе. Згідно з Ламетрі, процес пізнання базується на передачі за допомогою чуттів певних повідомлень мозкові, котрий завдяки їм наповнюється враженнями, що дозволяють йому створювати поняття (ідеї). Гельвецій пішов ще далі, стверджуючи, що людина народжується, маючи тільки здатність сприймати чуттєві враження, так як між пам'яттю (яку інші вважають одним з атрибутів розуму) та відчуттями немає жодної різниці: пригадування, на його думку, це те саме, що і сприймання зовнішніх відчуттів, але з набагато меншим напруженням. Тому пам'ять – це чуттєве знаряддя.

Ця загальна згода у епістемології приводила до подібного стосунку до науки. Усі вони заперечували ствердження, що будь-який релігійний твір (в тому числі Біблія) може мати наукову цінність, оскільки він передає виключно зміст одкровення, який неможливо перевірити жодним емпіричним способом. З тієї ж самої причини вони вважали, що раціональна філософія, яка базується виключно на розумових принципах, повинна бути настільки ж неможливою. Тому, на їхню думку, наукою, справжнім знанням, називається те, що перш за все базується на спостереженні та експерименті, а на чолі наук повинна знаходитись експериментальна фізика. Щодо практичного виміру науки та її обов'язку служити людині наші філософи не мали ніяких сумнівів.

*

З онтологічними, антропологічними та епістемологічними безпосередньо поглядами пов'язана і **аксіологічна проблематика**. Якщо людина є *чистою дошкою*, то вона та-

⁸ Відомо, що автором цього ствердження є Арістотель, а Локк його тільки пристосував до своїх потреб.

кож не може мати жодних уявлень про цінності. Їх, як і кожне інше знання, вона повинна просто вивчати. Хоча нам не дане апріорне поняття хорошого чи поганого, красивого чи бридкого, усі ми завдяки своїй біологічній організації маємо спільну здатність сприймати елементарні враження: болю та задоволення, а також зв'язані з цим, хоча може й більш тонко, позитивні або негативні естетичні відчуття. У такому випадку, хоча вони і не апріорні, ці елементарні аксіологічні категорії можуть бути об'єктивними (точніше інтерсуб'єктивними), а тому і спільними для усіх людей.

Наші філософи погоджувались щодо того, що добрим є те, що раніше чи пізніше дасть відчуття задоволення, а поганим – те, що призведе до зворотнього результату. Уся наукова етика, оскільки вона базується на емпіричному досвіді, просто повинна бути **утилітарною**.

Можна сказати, що вчинки людини будуть тим більш моральні, чим корисніші вони будуть для всього суспільства, а навіть людскості у вимірі всього роду. На думку наших філософів (які були переконані у тому, що знаються на людській природі), природні, а тому незмінні права людини, це: право особистої свободи, недоторканість приватної власності (Гельвецій, Дідро), вдячність тим, які до тебе прихильно ставляться, залежність дітей від батьків, право помсти (Монтеск'є), толерантність (Вольтер). Щоб правила природного закону були зрозумілі та однозначні, він мусить бути представлений у формі встановленого закону. Запис такого закону необхідний для функціонування суспільства.

Щоб цього встановленого закону дотримувались, повинні бути введені санкції, які повинні полягати не тільки на суспільному покаранні «хворої» або «грішної» особи, але мати набагато більше значення. Перш за все завдяки їм «овечка, що заблудилася повинна повернутися до стада», тож метою таких санкцій повинна бути, в першу чергу, ресоціалізація, а не покарання, бо, як казав Ламетрі, карою є для людини сама хвороба, що її спіткала.

Якщо у попередніх справах маркіз де Сад погоджувався з постулатами решти філософів, то в області моралі він проголошував своє *votum separatum*. Погоджуючись, що людина повинна мати право розпоряджатися власною особою, він не вважав, що установлені закони ідуть на користь людині, навпаки – на його думку, загальні закони зневолюють людину. І навіть більше – вони не відповідають природнім законам, оскільки головним законом природи є те, що її мета – знищити будь-яке існування.

Наші філософи гадали, що першим станом, у якому функціонує людина є природній стан. Однак вони не вмішували людину у якийсь конкретний відрізок часу, а скоріше трактували її як вихідну точку для подальшого суспільного розвитку.

Але цей розвиток філософи уявляли собі по-різному. Гельвецій і де Сад поділяли думку Гоббса, що це є час війни, де у контактах між людьми переважала фізична сила. Між людьми існує своєрідна рівність, але вона повинна базуватись на однакових для всіх шансах у накопиченні якнайбільшої кількості благ і задоволень, але за умови, що ці особи проявлятимуть достатню силу та сміливість. Тому, на думку Сада, підозри та ворожнеча у стосунку до іншої людини є її цілком природнім станом.

Стосунок решти філософів до природного стану речей дещо інший. Вони стверджували, що у зв'язку з беззахисністю новонародженої людини, для існування їй необхідно, щоб нею зайнялися батьки. Тобто виходить, що через сімейну організацію, навіть у природньому стані людина повинна була бути суспільною істотою. А тому повинні були відбуватися суперечки та війни між сім'ями та родами. Оскільки війни повністю виснажували людей у цьому стані природи, а люди ще додатково були змушені відбивати атаки своїх природніх ворогів (хижаків), то для своєї безпеки вони повинні були порозумітися. Філософи Просвітництва назвали це Суспільним Договором. Цей договір мав полягати у створенні інституту, ціллю якого був захист прав людей за умови, що вони його визнають і для цього зречуться з частини своєї суверенності. Цей договір, на їхню думку, став основою перших квазі-державних інститутів.

Найбільш натуральною, таким чином, державою є республіка. Тому і не дивно, що усі вони вважали, що потрібно брати приклад із грецьких демократій.

Щоб такі природні права членів суспільства, як особиста свобода та недоторканість приватної власності, стали гарантованими, влада повинна бути обмежена конституцією. Найдосконаліше цю проблему опрацював Монтеск'є: його система потрібного поділу влади до сьогоднішнього дня вважається основною вимогою демократичного устрою цивілізації західного типу.

Філософи Просвітництва глибоко вірили в удосконалення людського роду, тому прогрес – невідворотній. Тим не менше, люди можуть цей процес прискорювати або сповільнювати. Оскільки прогрес вони сприймали як щось дуже позитивне, то усі ті, хто затримує або затримував цей процес, – це найзапекліші вороги людського роду, а ті, хто його прискорює, – найславетніші його добродійці. Неважко здогадатися, що найбільший ворог прогресу, на думку наших філософів, – це всілякі релігійні установи, перш за все – католицька церква. Церква відбиває у віруючих бажання цікавитися земним життям та змушує зосереджуватися на уявлюваному вічному житті, що повинно негативно вплинути на їхнє природне бажання пізнавати і удосконалювати себе та навколишній світ.

Філософи Просвітництва сміливо споглядали у майбутнє і стверджували, що найважливішою метою людства є рух по прямій дорозі прогресу.

Перший етап цієї дороги – встановлення справедливого правління, точніше такого, де доля суспільства буде залежати виключно від їх волі. Усі із згаданих філософів, що дочекалися американської революції, якраз у ній бачили початок довгоочікуваних змін.

Кондорсе і де Сад дожили і до Французької революції. Хоча вона не була для них надто ласкава, тим не менше Кондорсе і далі з великим оптимізмом споглядав на майбутню долю людства. Деякі його прогнози на майбутнє, хоча далеко не всі, збулися більше ніж через двісті років.

(Переклад з польської Л. Лещак)

Адам ЗАМОЙСЬКИЙ

□ 2006

CHANNELING. РЕНЕСАНС СПІРИТИЗМУ⁹.

Channeling¹⁰ («каналування») полягає у безпосередньому «сприйнятті» інформації, що знаходиться поза свідомістю «канала» (особи, що займається channeling'ом), як і

⁹ Термін «спіритизм» походить від лат. spiritus – дух. Рудольф Тішнер в Ergebnisse Okkultur Forschung (Результати дослідів над окультизмом) визначив цей термін як духовні дії, які базуються на переконанні, що людина за посередництвом деяких осіб і медіумів може входити в контакт із померлими і таким чином отримувати повідомлення з потойбічного світу. (Див.: Hoover D.W., Co to jest... Okultyzm, wyd. Augustana, Bielsko-Biała 1994, s. 28.)

¹⁰ Channeling вважається однією з основних рис, притаманних Новій Ері. У такому контексті channeling представлено в роботі: Zamojski A., New Age: filozofia, religia i paragonauka, Zakł. Wyd. Nomos, Kraków 2002.